

طراحی و بازآفرینی بافت فرسوده شهری با رویکرد معماری ایرانی (مطالعه موردی: بافت فرسوده قلعه وکیل آباد مشهد)

احسان بختیاری

کارشناس ارشد رشته ی معماری دانشگاه یزد.

نام نویسنده مسئول:

احسان بختیاری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۴/۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۱

چکیده

محلات قدیمی شهرها که دارای بافتی با ارزش و کهن بوده اند، به مثابه قلب تپنده شهرها به حساب می آیند و امروزه کارکرد های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود را از دست داده اند. بازآفرینی شهری رویکردی است که درصدد احیا و معاصر سازی این محلات سنتی گام بر می دارد و تلاش تزریق روحی دوباره در این مناطق و فراهم آوردن شرایطی برای حضور و مشارکت همگان در فرآیند آن، از اهداف ارزشمند این رویکرد است و لذا هدف پژوهش حاضر طراحی و بازآفرینی بافت فرسوده شهری با رویکرد معماری ایرانی در بافت فرسوده قلعه وکیل آباد مشهد است. روش تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی- پیمایشی است. جمعیت آماری پژوهش شامل تعداد ۳۸۳ نفر از ساکنان بافت تاریخی مشهد منطقه بافت فرسوده قلعه وکیل آباد مشهد است. در این تحقیق با توجه به ماهیت آن، حجم نمونه با استفاده از فرمول نمونه گیری کوکران محاسبه شده است. شیوه نمونه گیری در این پژوهش خوشه ای است و بخش اصلی داده ها از طریق پرسشنامه گردآوری گردید و برای پاسخگویی به سؤالات تحقیق از نرم افزار SPSS استفاده گردید. طبق نتایج حاصل از تحقیق، ظرفیت های نهفته و پنهان ساکنان بافت، فرسودگی و فشردگی بافت و کمبود پوشش گیاهی در کل بافت و نقش هویتدهی و ارزش های فرهنگی بافت به ترتیب در ردیف اول تا سوم قرار دارند و در الگوی اسلامی ایرانی هویت و شناخت ظرفیت ها و ارتباط با طبیعت لازم و ملزوم یکدیگر هستند.

واژگان کلیدی: طراحی، بازآفرینی، بافت فرسوده شهری، رویکرد معماری ایرانی، قلعه وکیل آباد مشهد.

مقدمه

محللات قدیمی شهرها که دارای بافتی با ارزش و کهن بوده اند، به مثابه قلب تپنده شهرها به حساب می آیند و امروزه کارکرد های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود را از دست داده اند. بازآفرینی شهری رویکردی است که درصدد احیا و معاصرسازی این محللات سنتی گام بر می دارد و تلاش تزریق روحی دوباره در این مناطق و فراهم آوردن شرایطی برای حضور و مشارکت همگان در فرآیند آن، از اهداف ارزشمند این رویکرد است. محرک های توسعه بازآفرینی شهری مولدهایی هستند در جهت بازگرداندن رونق و توسعه به مناطق مورد نظر پروژه های بازآفرینی شهری تا چرخه فعالیت زنده و پویا را در این مناطق به راه اندازد (سجاد زاده و زلفی، ۱۳۹۴: ۱۴۷).

با توجه به ناکارآمدی بافت های کهن، تلاش تزریق روحی دوباره در این مناطق و فراهم آوردن شرایطی برای حضور و مشارکت همگان در این فرآیند، از اهداف ارزشمند رویکرد بازآفرینی شهری است. موضوع بسیار مهمی که در مواجهه با این بافت ها وجود دارد، توجه به احیای آن ها با اصل قرار دادن ساکنین و نیازهای افرادی است که ارتباط مکانی و تاریخی با فضا داشته و یا می توانند برقرار سازند. در عین حال زندگی در محیط های تاریخی و بافت های کهن، به همان میزان که نیازمند هم احساس بودن با رخدادها، خاطره ها و ریشه هاست، نیازمند اعتقاد به بروز تغییراتی نو در آن هاست (حنایچی و دیگران، ۱۳۸۶). بازآفرینی شهری سیاستی جامع، در برگیرنده برنامه ارتقای کیفی بافت های شهری با اهداف یکپارچه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که تنها به تغییرات کالبدی نمی اندیشد و تغییرات اجتماعی را نیز تاکید می نماید. بازآفرینی شهری هم جذابیت فضاهای شهری از طریق مرمت عناصر موجود و ایجاد عناصر کالبدی جدید و هم تلفیق انواع فعالیت های رسمی و تعریف شده با فعالیت های غیر رسمی اشاره دارد. با توجه به مطالب بیان شده، اولویت های طراحی و بازآفرینی بافت فرسوده شهری با رویکرد معماری ایرانی بافت فرسوده قلعه و کیل آباد مشهد چگونه است و شهروندان به چه عوامل در بازآفرینی بافت فرسوده منطقه شان بیشتر اهمیت می دهند؟

پیشینه تحقیق

دیکسون و همکاران (۲۰۱۱) در مورد باز آفرینی شهری در منچستر و ازاکا عوامل حیاتی موفقیت در نوسازی مشارکت قوی، مقیاس بزرگ، در اولویت قراردادن زیرساخت ها، رونق بازار، دیدگاه طولانی مدت و رکود به عنوان فرصت معرفی شده است. آلپویی و مانول (۲۰۱۳) به بررسی بهبود کیفیت زندگی و سرمایه گذاری برای آینده، سازگار ساختن ساختمان ها و خانه ها با نیازها مردم، ارتقاء تصویر ذهنی مردم از محله و بهبود شبکه ارتباطات اجتماعی و درک امنیت به عنوان اهداف اساسی در بازآفرینی شهری یکپارچه پرداخته است کریستل و دامیداویکلت (۲۰۱۶) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود بحث بازآفرینی بافت های شهری در ریودوژانیرو در طی بازیهای المپیک ۲۰۱۶ را بررسی کردند. در این پایان نامه به طور کلی مفاهیم و نظریات بازآفرینی شهری بررسی و معرفی شده است. صفایی پور و زارعی (۱۳۹۶)، طی پژوهشی به برنامه ریزی محله محور و بازآفرینی پایدار بافت های فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی. نمونه موردی ۳ محله جوانان شهر همدان پرداخته اند. نتایج تحقیق آن ها حاکی از آن است که اگر رویکرد به بازآفرینی؛ اجتماع مدار، یکپارچه، جامع و استراتژیک باشد، آنگاه به خودی خود رویکرد بازآفرینی پایدار حاصل خواهد شد. صفایی پور و دامن باغ (۱۳۹۸) تحقیقی تحت عنوان تحلیل مؤلفه های بازآفرینی شهری در بافت فرسوده مرکزی شهر اهواز انجام دادند. براساس یافته های پژوهش مشخص شد در وزنگذاری فازی نسبی برای بعد پژوهش، مؤلفه بازآفرینی اقتصادی بافت فرسوده مرکزی شهر اهواز حائز بیشترین وزن نسبی در این مرحله شده است و بازآفرینی فرهنگی نیز در رتبه دوم قرار دارد. در این مرحله مؤلفه بازآفرینی زیست محیطی از سوی کارشناسان با اولویت کمتری ارزیابی شده است. احمد نژاد (۱۳۹۹) تحقیقی تحت عنوان بررسی مفاهیم حرکت و زمان در معماری ایرانی انجام داد. نتایج اولیه مطالعات، نشان می دهد که اندام هایی مانند محور و یا سلسله مراتب که در دیگر پژوهش ها به عنوان عاملی برای حرکت نشان داده شده اند، تأکید بر جنبه بازدارندگی و به وجود آوردن فاصله زمانی و مکانی به فضای خصوصی دارد تا وارد شونده به لحاظ روحی و معنوی برای ورود به فضای حریم شخصی افراد آماده شود، لذا یکی از اصلی ترین کلیدواژه هایی که این پژوهش به آن می پردازد، بحث زمان و رابطه آن با بحث حرکت و معماری می باشد.

مبانی نظری باز آفرینی

واژه باز آفرینی به معنای احیاء کردن، جان دوباره بخشیدن، احیاء شدن و از نو رشد کردن گرفته شده است (کریستل و دامیداوچیچستی ۲۰۱۳: ۱۷). در مطالعه‌های شهری به معنای احیاء، تجدید حیات، معاصر سازی و باز آفرینی به کار می رود. این رویکرد مفهوم جامعی است که به معنای بهبود وضعیت نواحی محروم در جنبه‌های اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و فرهنگی است: (مانول و آلپوپو ۲۰۱۳: ۱۷۹)، بنابراین باز آفرینی فرایندی است که به خلق فضای شهری جدید با حفظ ویژگیهای اصلی فضایی (کالبدی و فعالیتی) منجر می شود. در این اقدام، فضای شهری جدیدی به وجود می آید که ضمن حفظ شباهت اساسی با فضای شهری قدیم، تفاوت‌های ماهوی و معنایی را با فضای قدیم نیز به نمایش می گذارد (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۸: ۵۸) باز آفرینی شهری به عنوان چشم اندازی یکپارچه، جامع و عملی که منجر به رفع مشکلات شهری و جستجوی بهبودی شرایط اقتصادی، فیزیکی و اجتماعی و محیطی منطقه که موضوع تغییرات است، تعریف شده است (چیشر، ۱۹۸۹: ۱۰).

باز آفرینی بافت فرسوده شهری

سه دهه آخر قرن بیستم، با جریانی در مرمت و حفاظت شهری همراه است که آن را در وهله اول می توان «تجدید نسل شهرها» نام نهاد. باید گفت که «تجدید نسل شهرها قبل از آنکه تبدیل به شعاری در دست شهرسازان نسل نو بشود، ریشه در عوض شدن خود نسل شهروندان و به تبع آن شهرسازان دارد (لطفی، ۱۳۹۰: ۷۶)

در ادبیات اخیر دنیا باز آفرینی شهری فرایندی است که به خلق فضای شهری جدید با حفظ ویژگی‌های اصلی فضایی (کالبدی و فعالیتی) منجر می گردد. در این اقدام فضای شهری جدیدی حادث می شوند که ضمن شباهت‌های اساسی با فضای شهری قدیم، تفاوت‌های ماهوی و معنایی را با فضای قدیم به نمایش می گذارند (حبیبی، مقصودی، ۱۳۸۶: ۴۳).

باز آفرینی شهری به مفهوم احیاء، تجدید حیات و نوزایی شهری و به عبارتی دوباره زنده شدن شهر است. موضوعی با ابعاد کالبدی و غیر کالبدی که ابعاد اجتماعی و فرهنگی را نیز شامل می شود. از این رو یک وجه در باز آفرینی شهری و توسعه درونزای بافت‌های فرسوده، تلاش در جهت ایجاد تعادل و هماهنگی میان بنیان‌های زندگی اجتماعی در این بافت‌ها آن هم با استفاده از پویای اجتماعی مردم و مشارکت آنهاست (اسمعیل پور و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۰). در واقع باز آفرینی شهری عبارت است از دید جامع و یکپارچه و مجموعه اقدام‌هایی که به حل مسائل شهری منجر می شود، به طوری که بهبود دائمی در شرایط اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و زیست محیطی ناحیه‌ای را که دستخوش تغییر شده، فراهم کند (روبرتز و ساکس، ۲۰۰۰: ۱۷). همچنین، به عنوان برنامه‌ای جامع است که زمینه بهبود پایدار در شرایط اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و زیست محیطی در شهر را فراهم می‌آورد (شفیعی دستجردی و مرادیان بروجنی، ۱۳۹۳: ۵۱).

نظریه‌های به سازی و باز آفرینی بافت های کهن و قدیمی شهرها را در تفکرات اندیشمندانی نظیر جان راسکین، فردریش انگلس، کامیلوزیته، لوکوربوزیه، ابنزهاوارد، لوئیز مامفورد، کوئین لینچ و برخی دیگر می توان دید. حدود چهار دهه طول کشید تا کشورهای توسعه یافته به مداخله در مراکز ارزشمند قدیمی و تاریخی با هدف تجدید حیات (باز آفرینی) و روان بخشی پردازند که این چهار دهه از منشور (آتن ۱۹۳۳) تا (منشور آمستردام ۱۹۷۵) را شامل می -شود. سه دهه آخر قرن بیستم، با جریانی در «مرمت و حفاظت شهری» همراه است که آن را در وهله اول میتوان تجدید نسل شهرها نام نهاد. باید گفت که (تجدید نسل شهرها) نسل شهرها قبل از آن که از آنکه تبدیل به شعاری در دست شهرسازان نسل نو بشود، ریشه در عوض شدن خود نسل شهروندان و به تبع آن شهرسازان دارد (لطفی، ۱۳۹۱: ۵۳).

در ادبیات اخیر دنیا باز آفرینی شهری فرایندی است که به خلق فضای شهری جدید با حفظ ویژگی‌های اصلی فضایی (کالبدی و فعالیتی) منجر می شود. در این اقدام فضای شهری جدیدی به وجود می آید که ضمن شباهت‌های اساسی با فضای شهری قدیم،

¹ Christelle Damidavičiūtė

¹ Manole & Alpöpi

³ Cheshire

⁴ Sykes & Roberts

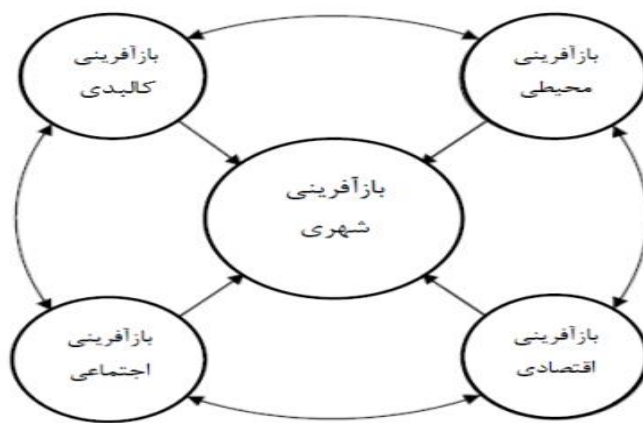
تفاوت‌های ماهوی و معنایی را با فضای قدیم به نمایش می‌گذارند. در حالت کلی بازآفرینی سعی دارد با بررسی موقعیت، شرایط محیطی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی به تجدید حیات مکان‌هایی بپردازد که به مرور زمان فرسوده شده و کارایی لازم را ندارند. همچنین، به نحوی که احیای کالبدی و عملکردی توامان به وقوع بپیوندد، باعث افزایش کیفیت‌های محیطی شود (سجادزاده و زلفی گل، ۱۴۹۴: ۱۳۱)

در حالت کلی بازآفرینی سعی دارد با بررسی موقعیت، شرایط محیطی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی به تجدید حیات مکان‌هایی بپردازد که به مرور زمان فرسوده شده و کارایی لازم را ندارند، همچنین به نحوی که احیای کالبدی و عملکردی توامان به وقوع بپیوندد، باعث افزایش کیفیت‌های محیطی گردد (عندلیب و دیگران، ۸۷: ۱۳۹۲)، (روبرت، ۲۰۰۰) پس از بررسی سیر تحول دیدگاه‌ها و برنامه‌های نوسازی شهری، تعریفی جامع از بازآفرینی شهری به شرح زیر ارائه می‌کند: "بازآفرینی شهری نگرش و کنشی است جامع و مانع برای حل مشکلات شهری منطقه‌ی هدف عملیات، که در نهایت به یک پیشرفت پایدار اقتصادی، فیزیکی، اجتماعی و محیطی خواهد انجامید." این تعریف حاوی تمامی ویژگی‌های اساسی بازآفرینی شهری است. بر اساس این تعریف می‌توان اصول و مبانی بازآفرینی شهری که منعکس‌کننده چالش‌های تغییر و تحولات شهری و نتایج آن می‌باشد را به شرح زیر معرفی کرد:

مبتنی بر یک تحلیل کامل از منطقه شهری مورد نظر بوده و در پی اصلاح همزمان ساختار فضایی کالبدی بافت، ساختار اجتماعی، پایه‌های اقتصادی و شرایط محیطی آن منطقه باشد. در جهت رسیدن به اصلاح همزمان، از یک استراتژی جامع و کامل استفاده کند و با راه حل‌های دقیق و از پیش معلوم شده، قطعی و علمی با مشکلات روبرو شود دارای اهداف عملیاتی واضح و مشخص، قابل بسط به مکان‌ها مختلف و دارای کیفیت مطلوب باشد به ضرورت تجدید نظر در برخی از برنامه‌های تصویب شده اولیه، در مرحله اجرا در پی برخی تغییرات و رخدادهای پیش‌بینی نشده واقف باشد. (روبرت، ۲۰۰۰: ۲۲).

رویکرد بازآفرینی در بافت فرسوده

در واقع رویکرد بازآفرینی به بهبود وضعیت اقتصادی، اجتماعی و محیطی شهر توجه دارد و طیف وسیعی از فعالیتها را بیان می‌دارد که قابلیت زیست‌جدیدی به مناطق مضمحل، ساختمان‌های پاکسازی شده، زیرساخت‌ها و ساختمان‌های تحت بازسازی که به پایان عمر مفیدشان رسیده‌اند، می‌دهد؛ زیرا نگرش کلیدی در بازآفرینی به معنای عام آن، این است که وضعیت کلی شهر و مردمش را بهبود بخشد. بازآفرینی شهری به دنبال یافتن نشانه‌های مشکلات شهری از طریق بهبود مناطق فرسوده است. در (شکل ۱) ابعاد چهارگانه بازآفرینی شهری آمده است

شکل ۱. ابعاد چهارگانه بازآفرینی شهری (جمشیدی، ۱۳۹۴: ۴).

کاج و فریزر توضیح داده‌اند که بازآفرینی با رشد دوباره فعالیت‌های اقتصادی جایی که این فعالیت‌ها کاهش یافته‌اند، احیا کارکرد اقتصادی جایی که این کارکردها کارایی خود را از دست داده‌اند، یا جدایی‌گزینی اجتماعی جایی که این جدایی‌گزینی‌ها اتفاق افتاده‌اند و احیا کیفیت محیطی یا توازن اکولوژیکی جایی که این توازن از بین رفته همراه است. فرایندی چند بعدی و چند وجهی که هدف آن بهبود کیفیت بافت شهری و محیط طبیعی، همچنین باز ساخت اقتصاد محلی است. مسائلی مانند جدایی‌گزینی اجتماعی به عنوان کانونی برای دستورات بازآفرینی دیده شده است. بازآفرینی بر کاهش جدایی‌گزینی اجتماعی و ادغام دوباره وضع نامناسب اقتصاد منطقه شهری متمرکز است. هدف بازآفرینی ساختن مثلث پایداری، با التزام به مسائل اقتصادی، اجتماعی و محیطی و توسعه آن است؛ در حالی که نوسازی برای شرح فعالیت در سطح محالتهی که نشانه محالت و مالکیت املاک، به عنوان پاسخی به محرومیت، نشانه‌های منطقه مرکزی شهر، مناطقی که با فرسودگی و رکود و همچنین مناطق روستای به کار می‌رود (دفتر معاون نخست وزیر ۲۰۰۳: ۶).

فضای معماری ایرانی - اسلامی و ویژگی‌های آن

هنر اسلامی خود نمودار همان مفهومی است که از نامش بر می‌آید بی‌هیچ ابهامی. جوهر هنر زیبایی آن در اصطلاح اسلامی همانا کلیتی الهی است (بورکهارت^۷، ۱۳۶۵: ۱۲۳).

انسان در جهان بینی اسلامی کرامت‌والایی دارد و هدف از آفرینش انسان را خداوند در قرآن سیر و صعود به سوی خود بر شمرده است. فضای معماری اسلامی در این دیدگاه به عنوان یک جزء موثر نقش مهمی را ایفاء می‌کند. از دیدگاه حکمت اسلامی از یک جنبه "فضا" یک پدیده در جهان و یکی از آفریده‌های خداوند و بدون ارتباط با ادراک انسان است. بوده ولی در یک جنبه مهم‌تر دیگر، در ارتباط با انسان "فضای مشهود" جایگاه زیست و رشد و تعالی انسان است. فضای معماری در این دیدگاه فضایی است که باید معماری انسانی انسان در دیدگاه اسلام در آن رخ دهد و پدیدار شود. (نقره کار، ۱۳۸۹: ۱۷۹).

آنچه بسیار مهم است این که خداوند آن فضای کالبدی و ریاضی‌ای را که علوم تجربی آن را به ما سیال و ناهمگن معرفی می‌کند به گونه‌ای آرام و متعادل و با معنی در چشم و احساس انسان معرفی می‌کند، آنگونه که سیر کمالی خود را درون آن بگذارند و مهم‌تر از آن فضای مصنوع را در کنار فضای طبیعی با عنوان خانه یا بیت معرفی کرده باید آرامش بخش باشد؛ و بتواند سیر در انفس و رسیدن به خود آگاهی روحی و معنوی را آسان ساخته است (نقره کار، ۱۳۸۹: ۱۸۱). به طور کلی در معماری دو نوع حرکت ظاهری و باطنی وجود دارد؛ که حرکت ظاهری حرکت توأم با جابجایی فیزیکی فرد تعریف می‌شده و لی حرکت باطنی گذر به عالم درون و سیر در انفس می‌باشد. معماری گذشته، زمان را هم در فضاهای گذر و هم در خلوت‌های مکث به ظهور می‌رساند. ولی در معماری معاصر زمان یعنی آنچه که در "فضای پیوستار" و "همزمانی مکان" معماری مدرن و یکسانی ملهم از دموکراسی روز، تعبیر می‌گردد. (تقوایی، ۱۳۸۸: ۱۱۷). شیوه بهره‌مندی از فضا در معماری ایرانی شیوه‌ای است درونگرایانه که در آن همواره مکانی را برای تمرکز و یافتن خویش و رفتن به سمت شدن را تشخیص بخشیده است «برخلاف شیوه غربیان از فضا که در آن شیء عینی عنصری مثبت است، در این معماری فضا عنصری مثبت است. به مدد هندسه و ریاضیات، یک فضای مثبت مهم، سلسله‌ای از حجم‌های منفی ایجاد می‌کند؛ پیوند یک فضا با فضایی دیگر اساساً بر مبنای الگویی سهم‌بخشی صورت می‌گیرد؛ وصل دروازه، گذر، اوج» که نشان از سلسله مراتب دسترسی دارد (اردالن، ۱۳۷۴: ۱۶).

الگوی شهر ایرانی - اسلامی در معماری

از دیدگاه مقام معظم رهبری در تبیین مفهوم الگوی بومی پیشرفت، سازگاری اسلام با پیشرفت و معرفی اسلام به عنوان مبنای پیشرفت و تفاوت مفهوم پیشرفت با توسعه مورد توجه است. در این دیدگاه بروز شکاف طبقاتی، تحمیل حاکمیت، انحطاط اخلاقی، دوری از معنویت، نبود امنیت اخلاقی و اجتماعی، نظام‌های اجتماعی ناموفق، نبود عدالت اجتماعی، نبود آزادی بیان واقعی و مردم سالاری واقعی از پیامدهای الگوی غربی توسعه هستند (یاوری و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۵) الگوی شهرهای کهن ایرانی -

⁶ ODPM

⁷ Burkhardt

اسلامی در گذشته با اتکای بر دو عامل اساسی شکل گرفته است. در جایگاه نخست، اسلام به عنوان یک دین نظام یافته اجتماعی، فرهنگی، ارزشی و تعالی بخش انسان‌ها و در جایگاه بعد معماری ایرانی به منزله تجلیگاه کالبد فرهنگ ایرانی در ساختارهای فیزیکی قرار دارد. این شهرها با توجه به ویژگی‌های کارایی اقتصادی، پویایی اجتماعی و تعالی فرهنگی در کنار آسیب‌های اندک زیست‌محیطی تا حدودی شکل پایدار توسعه یافته را ارتقا داده‌اند هرچند در این مجموعه‌ها مفاهیمی چون حقوق شهر و شهروندی به دلیل استقرار حکومت‌های غیر مردم سالار مورد غفلت واقع شده است (یزدگرد، ۱۳۹۰: ۵۴) از طرفی در الگوی شهر ایرانی اسلامی، شهر در ذیل نظام اسلامی و بستر ایرانی قرار دارد همچنین باید توجه داشت انسان از شهر جدا نیست و بنابراین تعاریف این دو جدا نیست در واقع شهر با ساکنانش هماهنگ است. در شهر ایرانی اسلامی توحید جای تکثر، دین جای ایدئولوژی انسانی و سکناگزینی جای شتاب را می‌گیرد. راهکار رسیدن به الگوی ایرانی - اسلامی از شهر بازگشت به تفکر قدسی است که از طریق استراتژی سلسله مراتبی تصمیم‌گیری از عقل، فکر قلب و حس و بدن به دست می‌آید و کسب می‌شود (غلامی بیمرغ، ۱۳۹۱: ۹).

مهم‌ترین ویژگی‌های شهر ایرانی - اسلامی که بایستی در نوسازی بافت با این رویکرد مورد توجه قرار گیرد شامل ویژگی‌های چون بازار، مسجد، حد و حریم، تعادل و توازن، حس تعلق به مکان و امنیت است. در مجموع ویژگی‌های شهر ایرانی اسلامی را به طور خلاصه و موردی به این شرح می‌توان برشمرد: ۱- امنیت، ۲- ارتباط با طبیعت، ۳- تذکردهی، ۴- تواضع، ۵- هویت، ۶- حد و حریم، ۷- همزیستی با طبیعت، ۸- قانونمندی، ۹- هدایت، ۱۰- اصاح، ۱۱- تقوی، ۱۲- کمال‌گرایی، ۱۳- احتراز از کبر، ۱۴- ارجحیت معنویت بر مادیت.

روش تحقیق

روش تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی - پیمایشی است. جمعیت آماری پژوهش شامل تعداد ۳۸۳ نفر از ساکنان بافت تاریخی مشهد منطقه بافت فرسوده قلعه وکیل آباد مشهد است. در این تحقیق با توجه به ماهیت آن، حجم نمونه با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران محاسبه شده است. شیوه نمونه‌گیری در این پژوهش خوشه‌ای است که نمونه‌های مورد نظر بر اساس معیارهای جمعیت‌شناختی سن، سواد، شغل، مدت اقامت و سایر معیارهای منطبق بر اهداف پژوهش همتاسازی شده و سپس به طور تصادفی انتخاب شدند. در تحقیق حاضر، از آنجا که سوال‌های پرسشنامه براساس مبانی نظری تحقیق تدوین شده، به منظور سنجش روایی پرسشنامه طراحی شده از شیوه روش اعتبار یا روایی مفهومی و برای محاسبه قابل اعتماد بودن (پایایی) از روش و فرمول کرونباخ استفاده شده است که میزان آلفای کرونباخ مولفه‌های قوت بافت فرسوده ۰.۸۴۵ و نقاط ضعف بافت فرسوده با توجه به مولفه‌های الگوی اسلامی ایرانی ۰.۸۰۵ به دست آمد و بالاتر از ۰.۷ است و مورد تایید قرار گرفت.

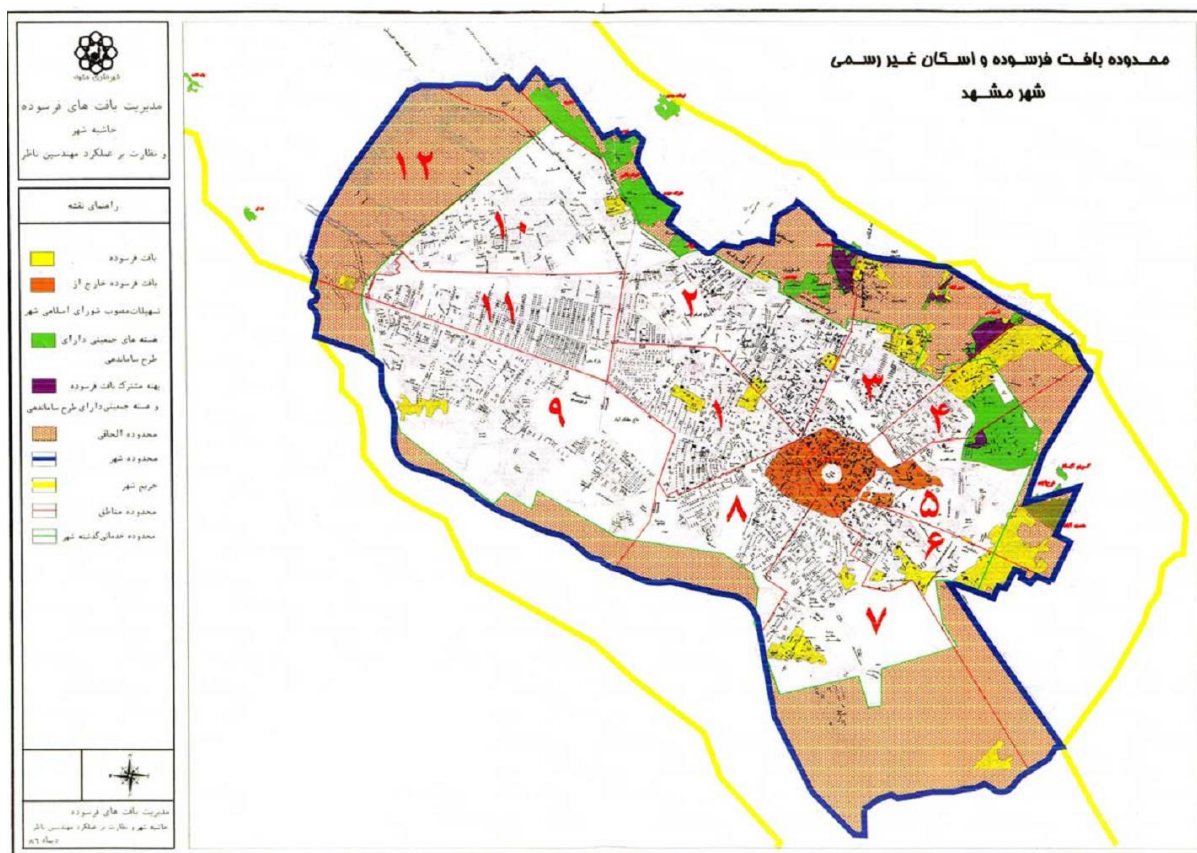
روش گردآوری داده‌ها

در این تحقیق بخش اصلی داده‌ها از طریق پرسشنامه گردآوری گردید. بر اساس نتایج پرسش نامه متخصصان پرسش نامه در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و محیطی پرسش نامه‌ای طراحی شد و از پاسخگویان خواسته شد به این سوالات که در حال حاضر میزان رعایت هر یک از معیارهای موثر بر طراحی کالبدی را چگونه ارزیابی می‌کنند در قالب طیف ۵ گزینه‌ای (لیکرت) کاملاً موافق، زیاد، موافقم، نظری ندارم، مخالفم و کاملاً مخالفم علامت‌گذاری شد. بدین ترتیب میزان رعایت شاخص‌های ایرانی اسلامی مورد سنجش قرار گرفت. ابزار گردآوری اطلاعات برای پاسخگویی به سوالات پرسشنامه است و برای پاسخگویی به سوالات تحقیق از نرم‌افزار SPSS استفاده گردید.

محدوده مورد مطالعه

قلعه وکیل آباد در جنوب غربی شهر مشهد یکی از مناطق بسیار قدیمی‌ترین کلان شهر با قدمتی بیش از نیم قرن است. به استناد مصوبه مورخ شورای عالی معماری و شهرسازی در دیماه ۱۳۸۶ که قلعه وکیل‌آباد و اراضی محدوده پایانه قطار شهری مشهد را جزء بافت فرسوده شهری مشهد به حساب آورده و با هدف برون رفت این منطقه از وضعیت رکود و عدم توسعه، شرکتی تحت

عنوان آمایش و نوسازی بافت فرسوده قلعه وکیل آباد با مشارکت شرکت عمران و مسکن سازان منطقه شرق، به عنوان نماینده شرکت عمران و بهسازی شهری ایران مجری طرح بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری از آبانماه سال ۱۳۸۸ تشکیل شد.

نقشه ۱. محدوده بافت فرسوده

یافته ها

۱) توزیع فراوانی جنسیت

با توجه و تحلیل داده ها، ۲۰۷ نفر (۵۴ درصد) از پاسخگویان را مردان و ۱۷۶ نفر (۴۶ درصد) باقیمانده را زنان تشکیل می دهند.

۲) توزیع فراوانی سن

۹۵ نفر (۲۴.۸) در رده سنی بین ۲۵ سال و کمتر، ۸۵ نفر (۲۲.۲) در رده سنی بین ۲۶ تا ۳۵ سال، ۱۱۵ نفر (۳۰.۰) در رده سنی بین ۳۶ تا ۴۵ سال و ۸۸ نفر (۲۳.۰) بین رده سنی ۴۶ سال و بالاتر قرار دارند.

۳) توزیع فراوانی تحصیلات

۱۴۱ نفر (۳۶.۸) دارای تحصیلات دیپلم و کمتر؛ ۶۲ نفر (۱۶.۲) دارای تحصیلات کاردانی، ۱۰۰ نفر (۲۶.۱) درصد از پاسخگویان دارای تحصیلات لیسانس و ۸۰ نفر (۲۰.۹) درصد دارای تحصیلات فوق لیسانس و بالاتر هستند.

یافته ها

رتبه بندی	میانگین رتبه	کاملا موافق	موافق	نظری ندارم	مخالف	کاملا مخالف	
چهارم	۱۲.۴	۳۰	۳۲	۱۴.۱	۱۴.۱	۸	بالا نبودن برخی از استحکام بناها در برابر مخاطرات طبیعی
هفدهم	۴.۴	۹	۱۲	۱۸	۳۷	۲۲	کاهش امنیت و رشد روزافزون آسیب های اجتماعی
شانزدهم	۵	۱۲	۱۸	۱۴.۱	۳۲	۲۲	نفوذ پذیری سخت به داخل بافت و ناکارآمدی شبکه ارتباطی و ریزدانه بودن قطعات مسکونی
ششم	۱۱.۲	۳۰	۲۳	۲۷	۹	۹	برنامه ریزی هماهنگ و استرژژی منسجم برای بهسازی و نوسازی
هفتم	۱۱	۳۰	۱۸	۲۳	۱۸	۸	بالا بودن مدت اقامت در بافت و حفظ بافت سنتی در برخی مناطق
چهاردهم	۶.۸	۱۲	۱۸	۲۳	۳۲	۱۳	سابقه شهرنشینی از دیر باز و هویتمندی بافت به دلیل وجود ارزشهای فرهنگی
نهم	۹	۲۴	۲۰	۱۸	۲۳	۱۳	هماهنگی بناهای قدیمی از لحاظ ارتفاع و مصالح
سیزدهم	۷	۱۸	۱۶	۲۳	۲۸	۱۳	تعلق خاطر اهالی بومی به فضاها و ساختار بناهای و قدیمی موجود در بافت
سوم	۱۴	۳۴	۳۲	۱۸	۹	۴	نقش هویتدهی و ارزشهای فرهنگی بافت
اول	۱۵	۳۹	۳۲	۱۸	۸		ظرفیتهای نهفته و پنهان ساکنان بافت
دوم	۱۴.۳	۳۴	۲۸	۲۳	۹	۴	فرسودگی و فشردگی بافت و کمبود پوشش گیاهی در کل بافت
هجدهم	۴	۶	۱۸	۲۰	۳۲	۲۲	وجود بناهای تاریخی و ثبت شده در سازمان میراث فرهنگی در بافت
دهم	۸.۱۰	۱۸	۲۱	۱۸	۲۸	۱۳	امکان الگوبرداری از معماری ایرانی- اسلامی در طراحی و بازسازی بافت
هشتم	۱۰	۲۴	۲۴	۲۳	۱۴.۱	۱۳	وجود مراکز مذهبی و فرهنگی مرتبط با فرهنگ ایرانی- اسلامی
پنجم	۱۲.۲	۳۰	۲۳	۲۳	۱۴.۱	۸	نداشتن توانایی مالی ساکنان و نبود روحیه مشارکت و همکاری برای بهسازی و نوسازی
پانزدهم	۶	۱۲	۱۸	۲۸	۲۸	۱۳	تراکم بالای جمعیت و عدم تمایل قشر جوان برای سکونت در بافت
یازدهم	۸	۱۸	۲۱	۲۸	۱۸	۱۳	عدم وجود تعادل و توازن در بین امکانات و عدم تعادل اجتماعی و وجود شکاف طبقاتی
دوازدهم	۷.۶	۱۲	۲۲	۲۳	۲۸	۱۳	کمبود کاربریهای آموزشی و بهداشتی درمانی و فضاهای باز و سبز

طبق نتایج حاصل از تحقیق، ظرفیت های نهفته و پنهان ساکنان بافت، فرسودگی و فشردگی بافت و کمبود پوشش گیاهی در کل بافت و نقش هویتدهی و ارزش های فرهنگی بافت به ترتیب در ردیف اول تا سوم قرار دارند و در الگوی اسلامی ایرانی هویت و شناخت ظرفیت ها و ارتباط با طبیعت لازم و ملزوم یکدیگر هستند و در ردیف های آخر ابعاد وجود بناهای تاریخی و ثبت شده در سازمان میراث فرهنگی در بافت، نفوذ پذیری سخت به داخل بافت و ناکارآمدی شبکه ارتباطی و ریزدانه بودن قطعات مسکونی و کاهش امنیت و رشد روزافزون آسیب های اجتماعی قرار دارند که این موضوع نشان می دهد که ساکنین به دنبال عواملی هستند که منطقه را بهبود دهد و بناهای تاریخی در آن منطقه کم است و توان ورود و بازسازی وجود دارد و امنیت در آن منطقه تا حدود زیادی برخوردار است و طبق نتایج جدول ۱، میزان فراوانی و میانگین رتبه ها نشان داده شده است.

نتیجه گیری

با توجه به ظرفیت عظیم بافت های فرسوده در شهر مشهد، احیاء و بازسازی این بافت ها میتواند کلید حل معمای مسکن و دیگر مشکلات شهری در این شهرها باشد. بافتهای فرسوده علاوه بر آن که از طرفی میتوانند زمین مورد نیاز جهت تولید مسکن در کلان شهر ها را تأمین نمایند، از سوی دیگر میتوانند بخش عظیمی از مشکلات اجتماعی و فرهنگی کلان شهرها را نیز با احیای خود حل کنند. احیای بافت های فرسوده از طریق طرح های مشارکتی که ساکنین بافت نیز در ارزش افزوده حاصل از احیای آن بهره مند شوند، میتواند روند احیای بافت های فرسوده را از بن بست خارج کند. در عمل این روش ابزار بسیار باارزشی را در اختیار دولت قرار میدهند و برای فرآیند توسعه زمینهای شهری مناسب ترین سیستم اجرائی میباشد. بهره مندی از سیستم تنظیم مجدد زمین جهت بهسازی و نوسازی بافت فرسوده قلعه وکیل آباد همسو با اهداف بلند مدت پروژه به عنوان منطقه گردشگری به لحاظ پتانسیلهایی که داراست، به عنوان یک راه حل جهت برون رفت این منطقه از وضعیت رکود میتواند مد نظر قرار گیرد؛ اما در راستای اجرای این سیستم مسائلی مورد توجه است که در فرآیند پیاده سازی آن خلل ایجاد خواهد کرد. این مطلب با در نظر گرفتن و مراجعه به تجربه کشورهایی که به صورت کاربردی این روش را به کار گرفته اند قابل رفع خواهد بود. با توجه به مطالب ذکر شده، راهکارها و پیشنهادهای به شرح زیر ارائه میگردد:

- در راستای اجرای فرآیند سیستم تنظیم مجدد زمین، دولت اقدام به ارزش یابی املاک و زمین های موجود در منطقه مورد نظر میکند تا بدین وسیله سهم هر یک از مالکان منطقه در پروژه محاسبه شود. در انتهای پروژه به نسبت همین سهمها هر کدام از مالکان از طریق دریافت واحد مسکونی منتفع میشوند.
- نکته حائز اهمیت در این فرآیند این است که شکل عمل در مورد تعیین ارزش خیابانها، معابر، زمین و ساختمان مالکان به صورت مشخص توسط تیم کارشناسی و متخصص قابل تعیین و تخمین باشد به نحوی که موجبات نارضایتی مالکان را فراهم نکند از سوی دیگر موجب ضرر برای دولت نیز نگردد

منابع و مراجع

- [۱] احمدنژاد: فرهاد. (۱۳۹۹). بررسی مفاهیم حرکت و زمان در معماری ایرانی، معماری شناسی | نشریه اختصاصی معماری و شهرسازی ایران، سال سوم شماره ۱۵ تابستان ۱۳۹۹
- [۲] اردلان، نادر. (۱۳۷۴) معماری ایرانی- در سخن نسل از معماران صحنظر ایرانی (شماره ۱۹). تهران: مجله آبادی
- [۳] اسمعیل پور، نجما، رحیمیان، محمدحسن و قربانی، سحر (۱۳۹۱) بازآفرینی بافتهای فرسوده شهری با تأکید بر بسیج اجتماعی؛ مطالعه موردی محله کشتارگاه در شهر یزد. فصلنامه مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه‌ای، ۴(۱۵)، ۱۲۳-۱۴۰
- [۴] بورکهارت، تیتوس، (۱۳۶۵) هنر اسلامی زبان و بیان. تهران: سروش
- [۵] تقوایی، ویدا. (۱۳۸۸) از زمان تا سرمد در انسان. دو فصلنامه معماری و شهرسازی ۲-۳
- [۶] جمشیدی، شهرام، (۱۳۹۴) تأملی در ابعاد بازآفرینی شهری، دومین کنگره بین المللی سازه، معماری و توسعه شهری، تبریز، دبیرخانه دائمی کنگره بینالمللی سازه، معماری و توسعه شهری
- [۷] حبیبی م. مقصوده، م. (۱۳۸۱) مرمت شهری. چاه پنجم. انتشارات دانشگاه تهران. ۲۱۹ صفحه.
- [۸] حبیبی، سید محسن و مقصودی، ملیحه (۱۳۸۸). مرمت شهری، تعاریف، نظریهها، تجارب، منشورهای جهانی، روشها و اقدامات شهری. تهران ۳ انتشارات دانشگاه تهران
- [۹] حناچی، ه، خادم زاده، م.ح، شایان، ح.ر، کامل نیا، ح، مهدوی نژاد، ج. (۱۳۸۶) تجارب مرمت شهری در ایران و جهان با نگاه ویژه به بافت تاریخی اول. انتشارات سبحان نور با همکاری پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی یزد 11- دفتر مطالعات کاربردی و امور ترویجی. (۱۳۹۳) فعالیت های محرک برنام
- [۱۰] سجادزاده حسن، زلفی گل سجاد. (۱۳۹۴). طراحی شهری در بازآفرینی محلات سنتی با رویکرد محرک توسعه نمونه موردی: محله کلپا همدان، نشریه: آمایش محیطاطلاعات شماره: زمستان ۱۳۹۴، دوره ۸، شماره ۳۱؛ از صفحه ۱۴۷ تا صفحه ۱۷۱.
- [۱۱] سجادزاده، حسن و زلفی گل، سجاد (۱۳۹۴) طراحی شهری در بازآفرینی محلات سنتی با رویکرد محرک توسعه نمونه موردی ۳ محله کلپا همدان، فصلنامه آمایش محیط، ۳۱، ۱۴۷-۱۳۱
- [۱۲] صفاییپور مسعود، صفیه دامنباغ. (۱۳۹۸). تحلیل مؤلفه‌های بازآفرینی شهری در بافت فرسوده مرکزی شهر اهواز، نشریه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی سال چهارم، شماره ۳ (سری جدید) پیاپی ۱۵، پاییز ۱۳۹۸ (۱۰۳-۱۲۲).
- [۱۳] صفاییپور، مسعود و زارعی، جواد (۱۳۹۶) برنامه‌ریزی محله محور و بازآفرینی پایدار بافتهای فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی. نمونه موردی ۳ محله جوان شهر همدان. مجله آمایش جغرافیایی فضا، ۷(۳۳)، ۱۳۶-۱۵۰
- [۱۴] عندلیب، ع.ر، بیات، ا، رسولی، ل (۱۳۹۲) مقایسه و تطبیق بازآفرینی بافت های فرسوده شهری بلوک خیام تهران (ایران) و پروژه لیورپول (بریتانیا). فصلنامه آمایش و محیط، ۱۰۴ (۲۳) ۶(۲۳) ۷۹.
- [۱۵] لطفی، سهند و زرگرمندی، ابراهیم (۱۳۹۱) بازآفرینی شهری و بازتعریف معیارهای فرسودگی: آغازی بر مرمت شهری پایدار. دوماهنامه شهرنگار، (۱۸)، ۵۰-۱۱.
- [۱۶] لطفی، س. (۱۳۹۰) تبارشناسی بازآفرینی شهری. چاه اول. انتشارات آذرخش. صفحه ۲۹۹
- [۱۷] نقره کار، عبدالحمید. (۱۳۸۹) مبانی نظری معماری. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- [18] Alpopi, C. & Manole, C. (2013). Integrated Urban Regeneration - Solution for Cities Revitalize. Procedia Economics and Finance, 6, 178-185

- [19] Cheshire, P. C. Hay, D.G. (1989). *Urban Problems in Western Europe: An Economic Analysis*, HarperCollins Publishers Ltd (March 1, 1989)
- [20] Christelle, B. & Damidavičiūtė, A. (2016). *Urban Regeneration in Rio de Janeiro Favelas during the Olympic games of 2016*". Master Thesis in Development & - International Relations, Supervisor: Malayna Raftopoulos
- [21] ODPM, (2003). Office of the deputy prime minister ODPM, interdepartemental Group on the EGRUPReview2003: *Assessing the impacts of Spatial Interventions, Regeneration, Renewal and Regional Development Main Guidance*, Presented to Parliament by The Deputy Prime Minister and the First Secretary of State by Command of Her Majesty
- [22] Roberts, P. Sykes, H. (2000). *Urban Regeneration, Handbook*, London: Sage Publications